

УДК 165:37

А.А. КРАВЧЕНКО (кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри соціальної філософії та філософії освіти)

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ

E-mail: kravchenkoalla@list.ru

КРЕАТИВИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ РАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІРРАЦІОНАЛЬНОГО

Автор розглядає сучасний освітній процес як єдність раціонального та ірраціонального, що забезпечується впливом духовно-моральних імперативів. Проводиться аналіз принципових відмінностей між технократичним і гуманістичними способами мислення, підкреслюється значимість особистісного начала в освітній діяльності, результатом якої є цілісний, креативний індивід, котрий володіє вмінням співжиття в ціннісно-смыслових детермінаціях сучасності.

Ключові слова: раціональне, ірраціональне, учитель, особистість, гра, духовно-моральне, творчість.

Постановка проблеми. Пріоритетом духовного розвитку особистості педагога є цілісність і єдність усіх засобів самовдосконалення, а специфічною рисою виховання учнів, яких він готує до життя, має стати його власний духовний авторитет. Духовність вчителя виражається у цілеспрямованому впливі на характер та спосіб його діяльності, забезпечує вдосконалення особистих можливостей для ствердження духовної взаємодії з учнями, надання їм допомоги у визначенні тих чи інших напрямів самостійної або колективної діяльності. Під впливом духовних орієнтацій вчителя формується система пріоритетних цінностей для передачі учням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявленню сутності діяльності вчителя як духовного процесу в освіті і культурі присвячені розвідки М. Калашника, В. П. Беха, І. В. Малик, Д. Барбарича, В. П. Зінченка, В. Г. Кременя, А. А. Гусейнова та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Разом з тим в літературі в процесі вирішення даних питань не знайшла належного висвітлення проблема духовно-морального самоздійснення в умовах тотального поширення інформаційних технологій.

Формулювання завдань та цілей статті. Метою статті є аналіз духовної складової освітньої діяльності вчителя в парадигмі людиноцентризму, в опозиції до технократизму і раціональним схемам організації соціокультурного буття.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом становлення духовності вчителя є процес його професійної підготовки. Але для формування «духовних запитів» в учнів вчитель повинен володіти якостями духовності, людяності, моральності, професіоналізму і компетентності. Головне, чому педагог має навчити — це бажання і здатність до постійного саморозвитку й самовдосконалення. У цьому смислі відповідальне

вчительство є розвитком здатності учня до розвитку, тобто до навчання. Так відбувається передача від вчителя до учня суб'єктного начала та навичок духовно-морального самоздійснення. У цьому контексті духовність постає умовою самоаналізу, змушує індивіда виходити за межі свого реального наявного існування. «Я думаю, — писав М. Фуко, — можна було б назвати «духовністю» ті пошуки, практику та досвід, за посередництвом яких суб'єкт продукує в самому собі зміни, необхідні для того, щоб отримати доступ до істини. «Духовністю» в такому випадку буде називатися сукупність цих пошуків, практик, досвіду; це можуть бути практики очищення, аскеза, зречення, звернення, зміна способу життя тощо, і саме з них складається та ціна — причому мова йде вже не про пізнання, але про саме існування суб'єкта, — яку він повинен заплатити, щоб отримати доступ до істини»[10, с.27-28].

Уявлення про освіту як технологічний процес підготовки людини до соціоекономічного життя є результатом технократичного мислення, яке протистоїть гуманістичному мисленню. «Особливо важливо зазначити, що багато представників цього напрямку, на противагу сцієнтично-технократичному, виходять із пріоритету вищих духовних цінностей — естетичних, загальнолюдської моралі тощо — стосовно задоволення матеріальних інтересів»[2, с.136], — пишуть В. П. Бех та І. В. Малик. Способом розв'язання суперечності між сцієнтично-технократичним і духовно-гуманістичним (антисцієнтичним) напрямками у сучасній філософії та у людській діяльності взагалі є «створення відповідної неантагоністичної системи виховання та освіти»[2, с.136].

Технократичний спосіб мислення екстраполює відношення до природи відповідно до потреб економічного виробництва. Тому властиві для мислення культури Модерну казуальність, абстрактність, механістичність, емпіризм тощо виступають атрибутами технократичної організації освітнього простору. В результаті «виховання сьогодні — це техніка, оскільки воно стало наукою»[1, с.405]. Так само і «педагогіка стала технікою»[1, с.405]. Отже, опозиція гуманізму і технократизму є виразом протистояння двох моделей організації педагогічної діяльності. Збільшення технологічного сегменту освіти сьогодні означає формування людини як процес її технічного виготовлення. Технократичне мислення — «це світогляд, істотними рисами якого є примат засобу над метою, мети над смислом та загальнолюдськими інтересами, смислу над буттям та реальностями сучасного світу, техніки (у тому числі і психотехніки) над людиною та її цінностями»[5, с.17]. Технократизм можна визначити як «проектне мислення», яке прагне підпорядкувати живу реальність визначеним зразкам. Для цього типу мислення «не існує категорій моральності, совісті, людського переживання та гідності»[5, с.17].

Діяльність, підпорядкована такому типу світовідношення, постає залежною абстрактній меті і не бере до уваги «живу» реальність. В технологізованому освітньому процесі правила та норми починають домінувати над реальними індивідами. Важливою особливістю подібної

освіти є погляд на вчителя та учня як на складові частини системи, якими можна маніпулювати. Автономна особистість та креативна спонтанність в технократичній освіті буде зайвою. Особистісний спосіб буття унеможлиблюється в технократичному процесі ще на рівні проектування, організації та управління освітою. Його існування здійснюється на рівні слів, але не вчинків.

Зміст технократизму в освіті, — зазначає В. П. Бех – це «процес управління освітою, що виглядає як сукупність дій менеджерів з інженерно-технічною освітою, які управляють за допомогою технічних засобів і використовують як методологічну основу технологічний детермінізм» [2, с.210]. Для подолання даного феномену недостатньо здійснити певну кількість локальних трансформацій, що не приводять до цілісної перебудови освітнього простору. Необхідною змінити фундаментальні засади його осмислення. Продуктивним у розумінні сутності діяльності вчителя може бути «освітня парадигма», котра визначається як «цілісна, об'єктивна картина культурного олюдненого світу, що зображує його крізь призму долучення до традиційних когнітивних і загалом соціокультурних цінностей» [2, с.210]. Принципом такої парадигми може бути концепт людиноцентризму. Освіта, в центрі уваги якої знаходиться конкретна людина, і може бути гуманістичною, забезпечуючи умови для самореалізації учня. Важливість людиноцентризму як нової парадигми освіти, що забезпечує опір деградації і духовному колапсу сучасної масової культури [8, с.39], — обґрунтовує В. Г. Кремень. Нігілістичним тенденціям цивілізації протистоять освічені люди, котрі, окрім конкретних професійних знань, увібрали в себе пласти світової культури. Завдяки ним освіта «найбільшою мірою відіграє роль не лише відтворення і примноження знання, але, насамперед, через вищу освіту, готує просвічених людей» [8, с.39]. Зрозуміло, що «просвіченою людиною», в першу чергу, повинен бути вчитель.

Перетворення освіти на «масову» [11, с.233] приводить до підготовки не просвіченої людини, а людини маси, у якій відсутній світоглядний орієнтир, котрий «піднімав» би її над безпосередністю емпіричного існування. «Маса — це не стільки множина, скільки інертність, яка властива і для матеріальної маси. Їй одночасно властива нерухомість та рухливість. Людина маси не хоче більше нічого від себе; у неї немає власних сутнісних завдань, життєвих цілей та проектів. У дійсності вона хоче того ж, чого хоче і весь інший світ, але будь-ким чином прагне отримати свою невелику частину задоволень та комфорту, хоче жити у дрібницях. Тому вона нічого не хоче, чутлива до впливу, поступлива, навіть має потребу в управлінні, у страхуванні від життєвих ризиків; вона лабільна та має вигляд нестримної лавини» [1, с.40]. У подібній ситуації неможлива ні духовність, ні свобода, ні відповідальність. Вчитель, який свідомо або несвідомо готує «людину маси», втрачає духовний вимір власного «Я». Неможливо зберегти власну «душу», власне «Я», не виховуючи «душі», «Я» іншого.

Важливою особливістю духовно-морального виміру вчительства Креативи освітньої діяльності у взаємодії раціонального та ірраціонального

виступає його емоційне забарвлення, яке перевищує суто розсудкові проекти і програми. Разом з тим духовність не вміщується у межі раціоналізму або ірраціоналізму. Тому вчитель, відтворюючи в межах навчального закладу процес духовної самореалізації, змушений здійснювати синтез чуттєво-емоційного та інтелектуального начал людського буття. Управління навчальним процесом можливе тільки при дотриманні зазначеної умови. Ірраціональне та раціональне існують в межах освіти як рівнозначні механізми народження і використання смислу. Взаємодія між ними веде до набуття навчальним процесом нового рівня цілісності — «організованого і нових властивостей — саморегуляції» [6, с.25], — підкреслює О. В. Камінська. Визначають три форми організації освітнього простору: культурологічна, що забезпечує механізм раціональності; смислова, яка обслуговується механізмом ірраціональності; інтегративна або змішана, що детермінується механізмом взаємодії між собою цих двох явищ. Підкреслимо, що «раціональне консервує заклад освіти і забезпечує його гомеостаз, а ірраціональне штовхає до інноваційного розвитку та забезпечує гомеорез освітньої системи» [6, с.25]. Іншими словами, кожна з цих двох форм організації спирається або на традицію і стабільність, або на творчість та інновацію. Зрозуміло, що нормальний процес навчання та виховання повинен містити в собі органічне поєднання зазначених моментів.

Раціональний та ірраціональний способи організації освіти відповідні технократичному та гуманістичному типам мислення. Культурологічна і смислова форми організації та управління освітою відображають дві основні тенденції трансформації освіти в інформаційному світі [6, с.121]. Технологізація змісту освіти вкорінена у традицію Нового часу з властивим йому культом раціонального мислення як вираження сутності людини. Характерною рисою подібного способу осмислення світу є перетворення будь-якого предмету пізнання на об'єкт. Тип відношення в даній ситуації є «суб'єкт-об'єктним». Освіта у цьому випадку повинна навчити ефективному користуванню інформаційними технологіями і прагматичною орієнтацією на врахування економічних потреб соціуму. Вичерпаність раціональних схем організації сучасного суспільства змушує людину шукати у різноманітних соціально-культурних практиках нераціональні орієнтири. Важливу роль тут відіграє критика авторитарного розуму. Виявлені тоталітарні тенденції, іманентні європейському раціоналізму, сприяли зверненню до інших способів соціального управління та організації.

«Розумне» та «нерозумне» виступають постійними супутниками повсякденної життєдіяльності індивіда, і якщо розум, теоретичні знання є її «верхньою межею», то «нижньою межею» можна вважати «практичне рішення» [4, с.4-5]. В такому випадку «інструментальна раціональність», або «чистий розум» повинні одержати своє виправдання від ірраціональної інстанції. Вона надає людській активності характер вчинку. «Дія стає вчинком не внаслідок того, що вона є закономірною, обґрунтованою і т.д., а внаслідок того, що вона є способом існування ... формою участі у бутті того індивіда, який здійснив дії. Місце моралі там, де все залежить від рішення

індивіда, від його рішучості взяти на себе ризик вчинку. Вчинок є формою моральної відповідальності тому, що він не може бути здійснений ніким, окрім того, хто його здійснює, тому що у тій точці буття, в якій має місце вчинку, знаходиться тільки він» [4, с.12], — зазначає А. Гусейнов.

Отже, сучасність позбавляє «раціональне» домінуючого положення в науці, освіті та повсякденній життєдіяльності. Воно втрачає своє першочергове значення і не вирішує актуальних для сучасного суспільства проблем. Це утворює передумови пошуку механізмів та засобів іншого плану. Звернення до різних аспектів духовності, моральності, гуманізму — найбільш поширені приклади посилення уваги до того «внутрішнього» в людині, що не пізнається розумом, але тим не менш впливає на соціокультурне буття. Проте це тільки зовнішні прояви експансії ірраціонального. Такі його форми як креативність, уява, інтуїція тощо «перевищують здатність раціональної їх об'єктивації» [6, с.108]. Звідси необхідність введення ірраціонального в освітній простір. Причому ірраціональне відкриває нові можливості не тільки у теоретичній площині дослідження феномену освіти, але і у практичному вимірі педагогічної діяльності.

В свій час Е. Фром зазначав, що «фізичне виживання людського роду залежить від радикальної зміни людського серця» [9, с.18]. Важливо те, що мислитель звертає увагу саме на трансформації «серця», а не на зміні «розуму», підкреслюючи цим важливість не абстрактного, а чуттєво-емоційного відношення до світу. В цій ситуації актуалізується питання про співмірність в особистості вчителя раціонального та ірраціонального. Адже вчитель — це не просто індивід, який володіє певною сукупністю професійних знань, а людина, «чуттєво присутня» у процесах своєї діяльності. Іншими словами, вчитель не лише знає, але й вміє особисто переживати те, що знає. Тому він повинен передавати учням не формальні знання у вигляді знеособленої інформації, а розкривати зміст знання як спосіб особистісного буття. Отже, для реалізації морально-духовного потенціалу вчителя в освітньому просторі необхідно відмовитись від технократичних намагань авторитарного нав'язування різноманітних раціоналістичних схем та шаблонів. Для цього можна звернутися до теоретичного аналізу феномену гри. На нашу думку, гра є тим процесом, який забезпечує безпосередню присутність усіх її учасників. Вона є тією спільною справою, у здійсненні якої всі норми та правила процесу сприймаються не як зовнішні та репресивні, а як передумова самої гри. «Будь-яка гра є системою правил. Ними визначається те, як «грають» [de jeu], а як «не грають», тобто що дозволено, а що заборонено. Ці конвенції одночасно довірливі, імперативні та безапеляційні. Їх при будь-яких обставинах не можна порушувати, інакше гра негайно завершується та знищується самим фактом її порушення. Тому що гра підтримується перш за все бажанням грати, тобто готовністю дотримуватись правил» [7, с.35], — писав Р. Каюа.

Норми, обов'язки та правила формуються в процесі гри, виходячи з Креативи освітньої діяльності у взаємодії раціонального та ірраціонального

сутності самої справи (проблеми). Їм підпорядковуються для продовження справи. Той, хто перестає «грати по правилам», повертається до «природного» стану, тобто виходить за межі людської спільноти, оскільки своїми діями він робить можливою «не людську» поведінку. Тому грою можна назвати комплекс добровільних обмежень, які виконуються за власним бажанням та виступають інстанціями порядку. Не дивлячись на те, що з наукової точки зору гра виступає чимось несерйозним та хаотичним, насправді саме у ній встановлюється відповідний сутності справи порядок (організація). Гра виступає фундаментальною основою тих сфер людського існування, де реалізуються безпосередність та самодостатність. Зокрема, можна віднайти точки дотику між грою та освітою. «Аналогія гри та педагогічної співпраці, яка здійснюється як педагогічний процес, — не просто зовнішнє порівняння» [3, с.304]. Вчительство як духовний процес характеризується саме такими властивостями. Вчитель так або інакше повинен переживати власну діяльність як цілеспрямовану. В такому випадку між ним та учнем зникають усі зайві умовності, які опосередковують їх «зустріч», окрім того причини «зустрічі». Вчительство, зрозуміле як вчинок, є грою.

Вчительство є процесом спільного наближення до істини. Розкриття, усвідомлення істини, залучення до істини є справою, яка не обумовлюється з зовнішнього доцільністю. Враховуємо співпричетність духовності істині, без якої духовність вироджується у суб'єктивний психологізм. Істина надає духовності об'єктивності, яка є надраціональною, тобто такою, що не суперечить раціональності, але долаючи, вбирає її в себе. Процес пізнання істини далекий від прагматики технократичного мислення. Його самодостатність виступає взірцем організації всіх стосунків вчителя та учня.

Висновки. Отже, вчитель повинен бути цілісно присутнім у процесі своєї діяльності. Це означає, що виконання професійних обов'язків залежить як від кількості знань та умінь, так і від його особистісних якостей. Особистість тут виступає не епіфеноменом, а передумовою якості усіх інших фахових компетенцій. За відсутності особистісного начала вони виступають імітаторами живого розвитку освіти. Механічне поєднання цих ізольованих одна від одної компетенцій та професійних знань по своїй суті бездуховне. Розвиток духовності та моралі вчителя можливий в межах ціннісно-сислової самодетермінації освіти. В такому випадку свобода, творчість, духовність та відповідальність повинні виступати нормою самодостатності вчителя.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямку. В подальших розробках даної проблеми важливо враховувати реалізацію духовно-морального потенціалу вчителя у співпраці з «Іншим», з учнем. Це відкриває нові горизонти соціокультурного життя, яке сьогодні, в ситуації індивідуалізму, відчуження «Я» змушує замикатись на догматичному відтворенні вже відомого, яке втратило свій смисл.

Список використаної літератури:

1. Барбарич Д. Воспитание и образование в тени нигилизма. Ойген Финк (перевод Кравченко А.А., 2013

- с хорватского П. Прилуцкого) // Докса. – 2009. – Вип. 14. – С.404-416.
2. Бех В. П., Малик І. В. Тхнократизм у дискурсі проблем вищої школи: Монографія/ За ред.. В. П. Беха. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263с.
  3. Возняк В. С. Метафізика розсудку і розуму: спроба несистематичної самокритики. – К.: Самватас, 1994. – 340 с.
  4. Гусейнов А. А. Мораль как предел рациональности // Вопросы философии. – 2012. - № 5. – С. 4-17.
  5. Зинченко В. П. Аффект и интеллект в образовании. – М.: Тривола, 1995. – 64 с.
  6. Камінська О. В. Раціональне та ірраціональне в управлінні навчальним закладом: монографія / за науковою ред.. В. П. Беха: Мін-во освіти і науки України, Нац. Пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 192с.
  7. Кайуа Р. Игры и люди; Статьи и эссе по социологии культуры / Роже Кайуа; Сост., пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина. – М: ОГИ, 2007 – 304 с.
  8. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / авт.. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С.В. Пролєєв; за ред.. В.Г. Кременя; Ін-т обдар. дитини АПН України. – К.: Пед. Думка, 2008. – 470 с.
  9. Фромм Э. Иметь или быть? Пер. с англ. / Общ. ред. и посл. В.И. Добренъков. – 2-е изд. доп. – М.: Прогресс, 1990. – 336 с.
  10. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекцій прочитаних в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году / М. Фуко; пер. с фр. А. Г. Погоняйло. СПб.: Наука, 2007 – 677с.
  11. Fink E. Zur Krisenlage des modernen Menschen. – Würzburg, 1989. – 233 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Barbarich D. Care and Education in the shadow of nihilism. Eugen Fink (translated from Croatian P. Prilutsk) // Doxa. - 2009. - Vip. 14. - P. 404-416.
2. Bech V.P., Malik I. Tehnokratyzm problems in the discourse of higher education: Monograph / Ed .. V. Behan. - K.: Type of NEA Dragomanov, 2009. - 263 p.
3. Wozniak V.S. Metaphysics of mind and reason: an attempt desultory criticism. - K. Samvatas, 1994. - 340 p.
4. Guseinov A.A. Morality as the limit of rationality // Problems of Philosophy. - 2012. - № 5. - P. 4-17.
5. Zinchenko V.P. Affect and intelligence in education. - Moscow: Trivoli, 1995. - 64 p.
6. Kaminska A. Rational and irrational in the management of the institution: Monograph / research ed .. V. Behan: Min-su of Education and Science of Ukraine, Nat. Ped .. Univ them. MPDragomanov. - K.: Type of NEA Dragomanov, 2010. - 192 p.
7. Caillois R. Games and people; articles and essays on the sociology of culture / Roger Caillois, Comp., Ln. with Fr. and introd. Art. SN Zenkina. - Moscow: OGI, 2007 - 304 p.
8. The phenomenon of innovation: education, society and culture: monograph / aut .. count.: VG Kremen, V. Ilyin, SV Proleiev, ed .. VG Kremen, Inst obdar. Child Pedagogical Sciences of Ukraine. - K. Ped. Thought, 2008. - 470 p.
9. Fromm E. To Have or to Be? Per. from English. / Common. Ed. and last. VI Dobrenkov. - 2nd ed. Perm. - Moscow: Progress Publishers, 1990. – 336 p.
10. Foucault M. Hermeneutics of the subject: Lectures delivered at the College de France in the 1981-1982 school year / Michel Foucault, trans. s. fr. AG Pahanyaila. St. Petersburg.: Science, 2007 - 677 p.
- 11 Fink E. to crisis situation of modern man. - Würzburg, 1989. – 233 p.

А.А КРАВЧЕНКО

Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев
E-mail: kravchenkoalla@list.ru

**КРЕАТИВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО
ВЗАИМОДЕЙСТВИИ РАЦИОНАЛЬНОГО И ИРРАЦИОНАЛЬНОГО**

Автор рассматривает современный образовательный процесс как единство рационального и иррационального, что обеспечивается влиянием духовно-моральных императивов. Осуществлен анализ принципиальных отличий между технократическим и гуманистическими способами мышления, подчеркивается значимость личного начала в образовательной деятельности, результатом которой является целостный, креативный индивид, который владеет умением совместной жизни в ценностно-смысловых детерминациях современности.

Ключевые слова: рациональный, иррациональный, учитель, личность, игра, духовно-моральный, творчество.

A. KRAVCHENKO

National Pedagogical University of the M.P.Dragomanov, Kiev, Ukraine
E-mail: kravchenkoalla@list.ru

**CREATIVES OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN INTERACTIONS OF
RATIONAL AND IRRATIONAL**

The author estimates the modern educational process as the unity of the rational and irrational, which is provided by the influence of the spiritual and moral imperatives. The analysis of the fundamental differences between the technocratic and humanistic ways of thinking emphasizes the importance of personal principle in the educational activity, which result is a holistic, creative individual who has the ability to coexist in sense-axiological determinations of modernity.

Keywords: rational, irrational, teacher, person, play, spiritual, moral, creativity.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.13

Прийнята до друку 01.04.13

Рецензент: к.філософ.н., доц.Богуславська О.Г.